

ВІД АНАЛІТИКИ ДИСКУРСУ ДО ФЕНОМЕНУ МИСЛЕННЯ ЯК КУЛЬТУРНОГО БУТТЯ

Астрахан Н. Буття літературного твору : Аналітичне та інтерпретаційне моделювання : [монографія] / Наталія Астрахан. – К. : Академвидав, 2014. – 432 с. – (Серія "Монограф").

Проблеми наукового та художнього моделювання є настільки всеохопними, що, з одного боку, більшість солідних теоретико-методологічних праць загального характеру так чи інакше їх охоплюють (йдеться про праці З. Фрейда, Р. Барта, М. Бахтіна, Р. Інгардена, Ю. Лотмана, Б. Успенського, Г. Щедровицького, Б. Ярхо та ін.), з іншого, вони не набули системного осмислення у спеціальних теоретичних розробках. Тому монографію Н. Астрахан можна відзначити як одну з дуже не чисельних у цьому ряді. Більше того, в українському літературознавстві подібна праця постала чи не вперше.

Відразу хочу підкреслити, що монографія Н. Астрахан являє собою компендіум, у якому зібрано, систематизовано, доцільно проаналізовано найважливіші теоретико-методологічні позиції видатних філологів (і не лише літературознавців!) від Арістотеля до сьогодення, в яких представлено різні практики аналітичного та інтерпретаційного моделювання. На цій основі формується (не позбавлене суперечностей) уявлення про теоретичну поетику як систему рівнів: структура твору в авторському та читачьому хронотопі, поетика назви твору і структура тексту, буття родо-жанрових та стильових домінант, форми маніфестації суб'єктів інтерпретації та інші.

Засадничими концептуальними позиціями дослідниці, які зумовили структуру книги, можна вважати наступні:

- метамовлення і мислєдіяльність як діалектично спрямовані об'єкти пізнання та існування;
- діалогізм аналітичного моделювання художнього тексту та синтетичного моделювання літературного твору;
- наукова і художня специфіка моделювання літературного твору;
- аналіз та інтерпретація як засадничі форми наукового та художнього моделювання дійсності та її оприявлення в творі.

Складність вирішення цих (і багатьох інших, тут не означених проблем) полягає, очевидно, у потребі постійно давати величезний масив теоретичної інформації, термінологічних пояснень, коментування джерел. Надзвичайно важливо, що всі ці наукові "викладки" базуються на міцному методологічному підґрунті: кожна проблема осмислюється у динаміці теоретико-методологічного мислення.

З огляду на це доцільним видається короткий вступ ("Моделювання у літературознавчому пізнанні"), в якому закоординовано основні ракурси і контексти бачення дослідниці та перший розділ (1. Буття літературного твору в естетичній та літературознавчій думці), в якому Н. Астрахан осмислила найпоказовіші теоретико-методологічні концепції феномену літературного твору від античності до нашого часу.

Підсумки в кінці кожного з чотирьох підрозділів першого розділу (як і в кінці усіх підрозділів монографії) дозволяють читачеві систематизувати неосяжний об'єм складної і по-своєму переосмисленої наукової інформації. Так, основними проблемами, до яких звернулася Н. Астрахан у першому розділі, є: дуальність природи художнього твору; аналітика та інтерпретація в науково-теоретичній парадигмі сучасного методологічного мислення; зіставлення "аналітичної (статичної, "мовної") моделі художнього тексту та інтерпретаційної (динамічної, "мовленнєвої") моделі літературного твору".

Звертає на себе увагу спроба Н. Астрахан (яка загалом не уникає складних, контроверсійних проблем сучасної гуманітаристики, які не можуть бути задовільно відрефлексованими і сучасним літературознавством) осмислити рух наукової думки щодо проблеми співвіднесення художнього та загальнонаукового моделювання. Цьому присвячено відповідний підрозділ (2.2. Моделювання у літературознавстві). Н. Астрахан вдається виявити і простежити глибинні внутрішні зв'язки між такими неоднозначними (і у багатьох моментах суперечливими щодо висунутих думок і можливого наукового діалогу) концепціями, як, наприклад, М. Бахтіна та Б. Ярхо щодо можливостей і перспектив точного літературознавства.

Несподівано і переконливо дослідниця наводить літературну ілюстрацію з роману М. Булгакова "Майстер і Маргарита", в якій постають перед читачем механізми створення і сприйняття моделі буття літературного твору: вона демонструє, як по-різному в поетиці роману вибудовується діалог героїв із текстом і це, зрозуміло ж, було спробою вказати на різні форми буття культурного явища в часі і у свідомості.

Вже у першому розділі книги у багатьох аспектах розглядається основна опозиція "твір – текст", у структуру якої "вписуються" всі аналітичні та інтерпретаційні практики, проаналізовані в контексті моделювальних чинників.

Прикметно, що Н. Астрахан не береться однозначно осмислювати те чи інше явище, часто вона артикулює перспективність загальної проблеми, яка потребує не одного спеціального дослідження. Так, вона міркує: "Чи можна стверджувати, що художній текст "живе" за одними законами, а літературний твір – за іншими" (с. 135), очевидно, схилиючись до такого розрізнення.

У розділі другому (2. Літературознавче моделювання як методологічна проблема) обстоюються переваги моделювання як загальнокультурного методу, подається огляд наукових рефлексій щодо сприйняття художнього твору як "художньої моделі дійсності". Здається, що спрямування художнього явища на досягнення дійсності представлено в монографії як методологічна позиція авторки, а відтак і мистецтво в цьому контексті постає як орієнтир для людського життя.

Цей погляд, звичайно ж, може викликати дискусії, але вся історія світового літературознавства переконує в його життєздатності, хоча до нашого обігу зараз пропонуються численні постмодерні візії, в оптиці яких заявлена відповідність деформується.

Розділ третій "Аналітичне моделювання художнього тексту" дозволяє активізувати в читацькій уяві звичні формалістичні, структурно-семіотичні, герменевтичні, феноменологічні контексти досліджень, більше того, продуктивні моделі того чи іншого методу задіюються авторкою монографії на підставі аналізу творів. Надзвичайно оригінально подається Н. Астрахан (через організацію художнього простору) авторська інтерпретація моделі новели Е.-Т.-А. Гофмана "Дон Жуан", що задає "логіку її аналітичного моделювання" (с. 171). Романтична концепція Гофмана постає в світлі переходу героя-оповідача до способу мислення як мистецтва (яке вбирає в себе людське буття).

Важливо підкреслити, що інтерпретація розглядається (і постає в тексті монографії авторки) як можливість до нескінченного творення реципієнтом власних моделей.

Безумовно, при цьому неодноразово стверджується, що дослідниця свідомо того, що кордони рецепції все ж мають бути. Важливо зауважити, що Н. Астрахан не лише спирається на ці та інші сучасні літературознавчі дослідження, але розгорнуто і рельєфно (що особливо важливо як для студентів, так і для викладачів) подає кожен наукову концепцію. Так, позиція Р. Ніча, наприклад, розкривається в аспектах механізмів текстопородження, що дозволяє авторці дійти такого судження: "Значення тексту, семантика його структури не передують інтерпретації, а створюються в її процесі, піддаючись змінам у зв'язку з кожним наступним читанням" (с. 205).

Два останні розділи монографії (4. Інтерпретація літературного твору в літературознавчому моделюванні та 5. Авторські інтерпретаційні моделі в аналітичному моделюванні художнього тексту й інтерпретаційному моделюванні літературного твору) читаються особливо легко і викликають читацьку зацікавленість тим, що Н. Астрахан подає власне бачення кореляції авторського і читацького / глядацького моделювання в ряді знакових художніх творів М. Булгакова, Е.-А. По, В. Набокова, М. Павича, Е. Сент-Екзюпері, Х.-Л. Борхеса та ін.

Виходячи з розуміння авторської та читацької інтерпретаційної моделі як процесу формування смислів у їхній буттєвій даності, Н. Астрахан обстоює загалом певну окремішність та незалежність смислоутворення як онтологічного явища. Оприявлюються численні філософські контексти цієї позиції, серед яких не в останню чергу згадується праця М. Мамардашвілі та О. П'ятигорського "Символ та свідомість" (1982), в якій розглядається символічна природа свідомості, у зв'язку з чим вона (ця свідомість) виявляє здатність проектувати себе на інші структури, як на екрані. Відповідно до цього сама форма твору (наприклад, роману М. Пруста) є "органом" свідомості, що дозволяє людині виявити свої переживання, і це стає основою смислоутворення.

Здається, що у такому напрямі розгортає міркування авторка монографії, стверджуючи, що суб'єкт інтерпретації, включаючись у буття твору, вбираючи твір у свою свідомість, стає суб'єктом міфічного переживання естетичної реальності твору.

Невипадково у висновках до четвертого розділу Н. Астрахан заявляє ряд позицій, в яких авторські інтерпретаційні моделі розглядаються як момент взаємоперетворення художнього тексту (слово) та літературного твору (образ). Ланкою опосередкування відносин між словом та образом вона вважає метафору, що також суголосно її послідовно викладеним позиціям (с. 288).

У п'ятому розділі авторкою монографії доводиться здатність авторських інтерпретаційних моделей бути одночасно елементом структури художнього тексту і ментальними домінантами, навколо яких у свідомості читача вибудовується картина світу (с. 290).

Це твердження, на мій погляд, містить у собі апорію, адже йдеться про феномени мови і свідомості й у випадку структури тексту, й у випадку ментальних домінант. Тому виникає деяка підозра, що Н. Астрахан, намагаючись утриматися в межах бінарного мислення (чи структуралізму), зводить буттєві категорії на рівень уже відтворених ("екранованих"). Здається, що вона мимоволі виходить за ці рамки, що особливо їй вдається в ілюстраціях (її прикладах інтерпретації автором та читачем текстів), які тепер уже є реінтерпретаціями авторки монографії.

Розкриваючи глибинні структури образного слова (дозволю собі тут погодити її дихотомію "слово" – "образ" – Н. М.), дослідниця виявляє діалогізм універсальних та власне авторських інтерпретаційних моделей.

Зокрема, у творах А. Сент-Екзюпері "Планета людей" та "Маленький принц" йдеться про взаємодію архетипних та іконічно-візуальних, вербально-афористичних та лірично-емоційних моделей. З'ясовується, що малюнки у філософській казці "Маленький принц" можуть вказати на те, що у цій казці, яка у собі продовжує і трансформує роман, епічний матеріал порівняно з "Планетою людей" набув

ліричного оформлення і філософської універсальності ("Те, що на перший погляд нагадує казку, насправді є чимось іншим. Так, як удав проковтнув слона, казка "проковтнула" роман") (с. 318).

Не завжди переконливими видаються судження авторки про механізми переходу від унікальних власне авторських інтерпретаційних моделей до загальних, універсальних. Так, достатньо абстрактними є, на мій погляд, висновки про діалектику унікальних, властивих лише для конкретного твору моделей (як, наприклад, для творів А. Сент-Екзюпері), та універсальних (чи сформованих у контексті літературного процесу, чи авторського мислення певної доби)? Деякий схематизм міркувань Н. Астрахан пояснюється, безумовно, широким охопленням явищ теорії літератури, в рамках якої окремі явища ще потребують уточнень і конкретизації.

У заключному підрозділі "Літературознавче моделювання в контексті його традицій і перспектив" означені ракурси подальших розробок, наголошується на складових феномену буття літературного твору, що відкриваються у різних (філософсько-культурологічних, когнітивно-ментальних, антропологічно-комунікативних, функціональних) площинах і ракурсах.

Більш детальний аналіз цієї монографії буде здійснено з часом, у процесі діалогу з фахово-зорієнтованим читачем, адже ідея діалогізму стає засадничим лейтмотивом по-справжньому пошукової наукової праці Н. Астрахан.